

ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 19ΗΣ ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 1989

ΠΡΟΕΔΡΙΑ ΣΟΛΩΝΟΣ ΚΥΔΩΝΙΑΤΟΥ

ΜΝΗΜΗ

PAUL LEMERLE (1903 - 1989)

ΟΜΙΛΙΑ ΤΟΥ ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟΥ Κ. Μ. Ι. ΜΑΝΟΥΣΑΚΑ

Βαρύτατο πλήγμα δοκίμασε ή διεθνής βυζαντινολογική επιστήμη με τὸ θάνατο, στὶς 17 Ἰουλίου 1989 στὸ Παρίσι, τοῦ Γάλλου ὁμότιμου καθηγητῆ καὶ ἀκαδημαϊκοῦ Paul Lemerle, ἑνὸς ἀπὸ τοὺς ἐπιφανέστερους βυζαντινολόγους τοῦ καιροῦ μας καὶ ξένου ἐταίρου τῆς Ἀκαδημίας μας, στὴν τάξη τῶν Γραμμάτων καὶ τῶν Καλῶν Τεχνῶν, ἀπὸ τὸ 1967.

Εἶναι πολὺ δύσκολο νὰ παρουσιάσει κανεὶς σὲ σύντομη σκιαγραφία τὴν προσωπικότητα καὶ τὸ ἔργο τοῦ μεγάλου αὐτοῦ ἐρευνητῆ, συγγραφέα καὶ δασκάλου μετὰ τὴν παγκόσμια ἀκτινοβολία, τοῦ δημιουργοῦ καὶ ἡγήτορα τῆς σύγχρονης γαλλικῆς σχολῆς βυζαντινολόγων. Ἀνήκοντας στὸν πυρῆνα τῶν πρώτων του μαθητῶν, θ' ἀποτολμήσω νὰ τὸ ἐπιχειρήσω.

Ὁ Paul Lemerle γεννήθηκε στὸ Παρίσι στὶς 22 Ἀπριλίου 1903. Τὶς ἐγκύκλιες σπουδές του τὶς ἔκαμε στὰ λύκεια Charlemagne καὶ Louis - Le - Grand. Στὴ Σορβόνη εἶχε καθηγητές του, ἀνάμεσα σὲ ἄλλους, τοὺς διαπρεπεῖς ἐλλημιστὲς καὶ βυζαντινολόγους Paul Mazon, Gabriel Millet καὶ Charles Diehl.

Τὴν ἐπιστημονικὴ του σταδιοδρομία τὴν ξεκίνησε ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα. Τὸ 1931, ἦλθε στὴν Ἀθήνα, ὡς μέλος τῆς Γαλλικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς, τῆς ὁποίας καὶ

έγινε έπειτα Γενικός Γραμματεός. Έλαβε μέρος στις άνασκαφές τών Φιλίππων και τής Θάσου και παρουσίασε τά εύρήματά του στά πρώτα του δημοσιεύματα.

Έπισκέφθηκε τή Θεσσαλονίκη, περιηγήθηκε τή Μακεδονία όλόκληρη και τόν Άγιον Όρος και μελέτησε τά μνημεία του τόπου και τά μοναστηριακά άρχεία, για τά πολύτιμα έγγραφα τών όποιων άρχισε νά δημοσιεύει τις πρώτες του άληθινά άποκαλυπτικές μελέτες. Με τόν πλούσιο αυτό ύλικόν συγκέντρωσε, παρασκεύασε δύο πολυσέλιδα και θεμελιώδη έργα, πού τά τύπωσε άμέσως μετά τόν Πόλεμο, τόν 1945, στό Παρίσι, ώς διδακτορικές διατριβές (κυρία και συμπληρωματική). Είναι τά έργα «Οί Φίλιπποι και ή Άνατολική Μακεδονία κατά τή χριστιανική και τή βυζαντινή εποχή»¹ (άξιόλογη ιστορική και άρχαιολογική σύνθεση) και τά «Έγγραφα του Κουτλουμουσιού»² (μεθοδική παρουσίαση και έξαντλητικός σχολιασμός τών έγγραφων τής άγιορείτικης αυτής μονής). Τά έργα αυτά τόν καθιέρωσαν άμέσως ώς δόκιμο και άρτια συγκροτημένο έρευνητή.

Μετά τήν έπιστροφή του στη Γαλλία, τόν 1941, ύστερα άπό δεκάχρονη παραμονή του στην Ελλάδα, διορίστηκε, τόν 1942, καθηγητής τής Ιστορίας τών Αρχαίων και τών Μέσων Χρόνων στό Πανεπιστήμιο τής Dijon, όπου δίδαξε ώς τόν 1947. Η έκτοτε όμως λαμπρή σταδιοδρομία του έγκαινιάστηκε, τή χρονιά αυτή, στό Παρίσι, όπου, μέσα σε μίαν είκοσαετία (1947 - 1967), ανέβηκε διαδοχικά, με τήν άδιαφιλονείκητη αξία του, όλες τις βαθμίδες τής άκαδημαϊκής ιεραρχίας: διευθυντής σπουδών στην École Pratique des Hautes Études τής Σορβόννης (1947 - 1967), έπειτα - και παράλληλα - καθηγητής τής Βυζαντινής Ιστορίας στη Σορβόννη (1958 - 1967), λίγο άργότερα μέλος του Institut de France (στην Académie des Inscriptions et Belles Lettres) (1966) και, τέλος, καθηγητής τής Ιστορίας και του Πολιτισμού του Βυζαντίου στό Collège de France (1967). Η διδασκαλία του στάθηκε, καθώς θά δούμε, έξαιρετικά καρποφόρα παντού. Παράλληλα, με τόν διεθνές κύρος πού είχε άποκτήσει έν τώ μεταξύ, κατέλαβε άπό νωρίς, στη Διεθνή Ένωση Βυζαντινών Σπουδών, τόν άξίωμα του Γενικού Γραμματέα (1951 - 1961) και έπειτα του Προέδρου (1961 - 1971) - με Γενικό Γραμματέα τόν Διονύσιο Ζακωθηνό - γεγονός πού του επέτρεψε νά προωθήσει διεθνώς τις βυζαντινές σπουδές και νά προγραμματίσει και κατευθύνει τή διεθνή έρευνα πρós γονιμότερους στόχους.

1. Paul Lemerle, *Philippe et la Macédoine orientale à l' époque chrétienne et byzantine. Recherches d' histoire et d' archéologie*, Paris 1945.

2. Paul Lemerle, *Actes de Kutlumus (Archives de l' Athos, II)*, Paris 1945.

Τὸ ἐρευνητικὸ καὶ συγγραφικὸ ἔργο τοῦ Paul Lemerle εἶναι τεράστιο σὲ ἔκταση καὶ ἀσυναγώνιστο σὲ πληρότητα, ἀκρίβεια καὶ μεθοδικότητα. Προικισμένος μὲ ἀληθινὴ ἰδιοφυΐα καὶ ἀσίγαστη ἐνεργητικότητα καὶ συνδυάζοντας - πράγμα πολὺ σπάνιο - τρεῖς εἰδικότητες, τοῦ ἱστορικοῦ, τοῦ φιλολόγου καὶ τοῦ ἀρχαιολόγου, προώθησε τὰ ἐρευνητικὰ του ἐνδιαφέροντα σὲ ὅλους τοὺς κλάδους καὶ σὲ ὅλους τοὺς τομεῖς τῆς βυζαντινολογίας (ἱστορία, παιδεία, τέχνη, θεσμοὺς, ἔκδοση ἐγγράφων καὶ πηγῶν κλπ.) καὶ ἀνανέωσε παντοῦ τὴ μεθοδολογία καὶ τὴν προβληματικὴ τῆς ἐρεῖνης.

Μᾶς εἶναι ἀδύνατο φυσικὰ καὶ ν' ἀπαριθμήσουμε ἀπλῶς ὅλα τὰ μεγάλα αὐτοτελῆ του ἔργα ἢ τὶς πολυάριθμες μικρότερες μελέτες του (ἀνατυπωμένες κατ' ἐπιλογὴν τὸ 1978 καὶ τὸ 1980 σὲ δύο τόμους τῶν «*Variorum Reprints*»)³ ἢ καὶ βιβλιοκρισίες τὶς δημοσιευμένες στὰ ἐγκυρότερα βυζαντινολογικὰ περιοδικὰ, σὲ πρακτικὰ διεθνῶν συνεδρίων, σὲ τιμητικὸς τόμους συναδέλφων του κλπ. Θ' ἀναφέρουμε λοιπὸν μόνον τὶς κυριότερες, ἐνδεικτικὰ⁴.

Οἱ ἐργασίες ποὺ ἀφῆρσε ὁ Paul Lemerle, ἀπὸ τὰ νεανικὰ ὡς τὰ τελευταῖα του χρόνια, στὰ ἔγγραφα (μεμονωμένα ἢ συλλογῆς) καὶ στὴν ἱστορία τῶν μοναστηριῶν τοῦ Ἁγίου Ὁρους εἶναι πολυάριθμες⁵. Σ' ἐκεῖνον ἀνήκει ἡ τιμὴ ὅτι, προωθών-

3. Paul Lemerle, Le monde de Byzance: Histoire et Institutions, *Variorum Reprints*, London 1978 (ἀριθ. I - XXIV, τῶν ἐτῶν 1936-1970) καὶ Τοῦ Ἰδίου, Essais sur le monde byzantin, *Variorum Reprints*, London 1980 (ἀριθ. I - VIII, τῶν ἐτῶν 1949 - 1973).

4. Πλήρης κατάλογος τῶν δημοσιευμάτων τοῦ Paul Lemerle θὰ δημοσιευθεῖ, καθὼς πληροφοροῦμαι, ἀπὸ τοὺς Γάλλους μαθητῆς του.

5. Ἀναφέρω τὶς κυριότερες: Paul Lemerle, 'A propos de la fondation du monastère de Kutlumus: un faux chrysobulle d'Alexis III, empereur de Trébizonde, «*Bulletin de Correspondance Hellénique*» 58 (1934), σ. 221 - 234.—Τοῦ Ἰδίου, Un chrysobulle d'Andronic II Paléologue pour le monastère de Karakala, ὁ.π., 60 (1936), σ. 428 - 446.—P. Lemerle—A. Solovjev, Trois chartes des souverains serbes conservées au monastère de Kutlumus (Mont Athos), «*Seminarium Kondakovianum*» 11 (1939), σ. 129 - 146.—Paul Lemerle, Un acte du despote Andronic Paléologue (?) pour le couvent de Saint-Pantéléimon, «*Orientalia Christiana Periodica*» 13 (1947) (*Mélanges G. de Jerphanion*, 1), σ. 562-571.—Paul Lemerle et P. Wittek, Recherches sur l'histoire et le statut des monastères athonites sous la domination turque. I: Trois documents du monastère de Kutlumus, *Archives de l'histoire du droit oriental* 1 (1948), σ. 411-472.—Paul Lemerle, Les archives du monastère des Amalfitains au Mont Athos, «*Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν*» 23 (1953) («*Κανίσκιον Φαίδωνι Ι. Κουκουλέ*»), σ. 548 - 566.—Τοῦ Ἰδίου, Autour d'un prostagma inédit de Manuel II. L'aulé de Sire Guy à Thessalonique «*Studi Bizantini e Neoellenici*» 9 (1957) («*Silloge Bizantina in onore di Silvio Giuseppe Mercati*»), σ. 271 - 286.—Τοῦ Ἰδίου, Notes sur l'administration byzantine à la veille de la IVe Croisade d'après deux documents inédits des

τας τὴν πρωτοβουλία τοῦ μεγάλου δασκάλου του *Gabriel Millet*, συνέλαβε ἀπὸ νοῦς τὸ μεγαλεπήβολο σχέδιο γιὰ μιὰ σ υ ν ο λ ι κ ῆ σχολιασμένη ἐκδοση σὲ *Corpus* τῶν πολύτιμων αὐτῶν ἐγγράφων ὅλων τῶν μονῶν (πὸν ξεπεροῦν τὰ 1000) καὶ πὸν εἶναι τὰ μοναδικὰ ἀρχεῖα τοῦ Βυζαντίου πὸν μᾶς ἔχουν διασωθεῖ. Μὲ τὴ βοήθεια καὶ συνεργασία κατάλληλα παρασκευασμένων ἀπὸ τὸν ἴδιον μαθητῶν του (ἀνάμεσά τους οἱ Ἑλληνες *N. Σβορώνος*, *N. Οἰκονομίδης* καὶ *Διονυσία Παπαχουσανθου*) καὶ σύμφωνα μὲ τοὺς σύγχρονους κανόνες τῆς διπλωματικῆς ἐπιστήμης, ἐτύπωσε μέχρι σήμερα δεκαπέντε ὀγκώδεις τόμους (τῶν ἐννέα μονῶν ἀπὸ τις εἴκοσι), στὴ διευθυνόμενη ἀπὸ τὸν ἴδιο σειρὰ «*Archives de l' Athos*»⁶, πὸν ἔχει καὶ τὴν ἐνίσχυση, ἠθικὴ καὶ (κάποτε καὶ) ὕλική, τῆς Ἀκαδημίας μας. Ὑπολείπονται νὰ ἐκδοθοῦν ἄλλοι τόσοι τόμοι (πὸν τοὺς ἐτοιμάζουν δραστήρια οἱ συνεργάτες του), γιὰ νὰ ὁλοκληρωθεῖ τὸ ἀληθινὰ μνημειῶδες αὐτὸ ἐγχείρημα.

Ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς τόμους τῶν ἀγιορειτικῶν ἐγγράφων, ἀπὸ τὰ τόσο γόνιμα καὶ ὑψηλῆς στάθμης σεμινάρια του στὴν *École des Hautes Études*, προέκλυαν πολυάριθμες ἐργασίες, τοῦ ἴδιου ἢ τῶν μαθητῶν του ἢ μὲ κοινὴν συνεργασία, ὅλες ρηξικέλευθες, μὲ ἀσφαλῆ τεκμηρίωση, ἀσθηρὴ μέθοδο καὶ συχνὰ μὲ τὴν προβολὴ νέων ἐρημειῶν ἢ ἐντυπωσιακῶν εὐρημάτων. Οἱ ἐργασίες αὐτὲς ἀποτέλεσαν σπουδαία συμβολὴ στὴ διεθνῆ βυζαντινολογικὴ ἐπιστήμη καὶ εἶναι ἐκεῖνες πὸν προώθησαν τὴ νέα αὐτὴ σχολὴ τοῦ καθηγητῆ *Lemerle* (πὸν διαδέχτηκε καὶ ὑπερακόντισε τὴν παλιότερη τοῦ

---

archives de Lavra, «*Revue des Études Byzantines*» 19 (1961) (*Mélanges Raymond Janin*), σ. 258 - 272.—*Το ὁ ἴδιον*, La vie ancienne de Saint Athanase l' Athonite composée au début du XIe siècle par Athanase de Lavra, «*Le Millénaire du Mont Athos 963-1963. Études et Mélanges*», I, *Chevetogne* 1963, σ. 59-100.—*Το ὁ ἴδιον*, Un praktikon inédit des archives de Karakala (Janvier 1342) et la situation en Macédoine Orientale au moment de l'usurpation de Cantacuzène, «*Χαριστήριον εἰς Ἀναστάσιον Κ. Ὀρλάνδου*», τόμ. Α', Ἀθήναι 1964, σ. 278 - 298.

6. Μέχρι τώρα τυπώθηκαν στὴ σειρὰ αὐτῆ τῶν «*Archives de l' Athos*» πὸν εἶχε ἰδρύσει ὁ *Gabriel Millet* καὶ πὸν περιλαμβάνει ὄχι μόνο τὰ ἐγγραφα, ἀλλὰ καὶ τὶς φωτογραφίες των, 15 τόμοι μεγάλου σχήματος. Τὰ βυζαντινὰ ἀρχεῖα πὸν ἐκδόθηκαν εἶναι τῶν μονῶν τῆς Μεγ. Λαύρας (τόμοι I, V, VIII, X καὶ XI) τοῦ Κουτλουμουσίου (τόμ. II, σὲ δύο ἐκδόσεις), τοῦ Πρωτάτου (τόμ. VII), τοῦ Κασταμονίτου (τόμ. IX), τοῦ Ξηροποτάμου (τόμ. III), τοῦ Διονυσίου (τόμ. IV), τοῦ Ἐσφιγμένου (τόμ. VI), τοῦ Ἀγ. Παντελεήμονος—Ρωσικοῦ (τόμ. XII), τοῦ Δοχειαρίου (τόμ. XIII), τῶν Ἰβήρων (τόμ. XIV) καὶ τοῦ Ξενοφώντος (τόμ. XV). Ὁ *Lemerle* ἐξέδωκε τοὺς τόμους τοῦ Κουτλουμουσίου καὶ τοῦ Ἀγ. Παντελεήμονος καὶ συνεργάστηκε στοὺς 4 τελευταίους τόμους τῆς Λαύρας (*Archives de l' Athos* V, VIII, X, XI). Συνεχίζεται ἡ προετοιμασία, ἀπὸ τοὺς μαθητὲς καὶ συνεργάτες τοῦ *Lemerle* (μὲ ὑπεύθυνον τὸν *Jacques Lefort*), τῆς ἐκδοσης τῶν ἐγγράφων καὶ τῶν ὑπόλοιπων ἀγιορειτικῶν μονῶν (*Παντοκράτορος*, *Χιλανδαρίου*, Ἀγ. Παύλου κλπ.).

Charles Diehl και τοῦ Gabriel Millet) στήν πρωτοπορία τῆς ἔρευνας τοῦ βυζαντινοῦ κόσμου καί τοῦ βυζαντινοῦ πολιτισμοῦ καί τήν ἀνέδειξαν ἰσάξια τῆς γερμανικῆς σχολῆς τῶν Fr. Dölger καί H.-G. Beck τοῦ Μονάχου καί τῆς ἀυστριακῆς σχολῆς τοῦ H. Hunger τῆς Βιέννης. Μιά ομάδα ἀπό τίς ἐργασίες αὐτές ἀφορᾷ στούς θεσμούς τοῦ Βυζαντίου, ἰδίως στό θεσμὸ τῶν «καθολικῶν κριτῶν»⁷ καί στό θεσμὸ τοῦ αὐτοκρατορικοῦ καί τοῦ πατριαρχικοῦ ἢ συνοδικοῦ δικαστηρίου τῆς ἐποχῆς τῶν Παλαιολόγων⁸. Ἡ μονογραφία τοῦ Lemerle «Τὸ ἐμῖρ ἄτο τοῦ Ἀἰδινίου, τὸ Βυζάντιο καὶ ἡ Δύση» (1957)⁹ εἶναι ἔργο, πού, χρησιμοποιώντας καί τουρκικὲς πηγές, ἀνακαίνισε τὴν κρίσιμη ἱστορία τοῦ 13ου καί τοῦ 14ου αἰώνα στήν Ἀνατολικὴ Μεσόγειο. Ἡ μελέτη του γιὰ τὸ λεγόμενον «Χρονονικὸ τῆς Μονεμβασίας» (1963)¹⁰ προώθησε σημαντικὰ τὴν ἔρευνα ὡς πρὸς τὸ βαθμὸ ἀξιοπιστίας τῆς πολυσυζητημένης αὐτῆς πηγῆς, πὸν συνδέεται μὲ τίς σλαβικὲς ἐπικοινωνίες στήν Πελοπόννησο. Νέα τοποθέτηση πρόσφεραν καί οἱ μελέτες του γιὰ τὸ «Στρατηγικόν» τοῦ Κεκανμένου (1960) καί γιὰ τὸ Θωμᾶ τὸ Σλάβο (1965)¹¹. Δυὸ ἄλλα πολυσέλιδα μελετήματα, τὸ ἓνα δικό του (1973) καί τὸ ἄλλο σὲ συνεργασία του μὲ τοὺς μαθητές του (1970), γιὰ τὴν ἱστορία τῶν Παυλικιανῶν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας¹², προῆλθαν ἐπίσης ἀπὸ τὸ ἴδιο σεμινάριο καί τυπώθηκαν στοὺς τό-

7. Paul Lemerle, Le juge général des Grecs et la reforme judiciaire d'Andronic III, «*Mémorial Louis Petit*», Bucarest—Paris 1948, σ. 292 - 316.—Τοῦ ἴδιου, Documents et problèmes nouveaux concernant les juges généraux, «*Δελτίον τῆς Χριστιανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας*», περίοδος Δ', τόμος Δ', Τιμητικὸς Γ. Σωτηρίου, Ἀθήναι 1964, σ. 29 - 44.

8. Paul Lemerle, Recherches sur les institutions judiciaires à l'époque des Paléologues. I. Le tribunal impérial, «*Annuaire de l'Institut de Philologie et d'Histoire Orientales et Slaves*», IX. *Mélanges Henri Grégoire*, I. Bruxelles 1949, σ. 369 - 384.—Τοῦ ἴδιου, Recherches sur les institutions judiciaires à l'époque des Paléologues. II. Le tribunal du patriarcat ou tribunal synodal, «*Analecta Bollandiana*» LXVIII (*Mélanges Paul Peeters*, II), Bruxelles 1950, σ. 318 - 333.

9. Paul Lemerle, L'Émirat d'Aydin, Byzance et l'Occident. Recherches sur «La Geste d'Umur Pacha», Paris 1957. Βλ. καὶ Τοῦ ἴδιου, Philadelphie et l'émirat d'Aydin, *Philadelphie et autres études (Byzantina Sorbomensia, 4)*, Paris 1984, σ. 55 - 67.

10. Paul Lemerle, La chronique improprement dite de Monemvasie: le contexte historique et légendaire, «*Revue des Études Byzantines*» 21 (1963), σ. 5 - 49.

11. Paul Lemerle, Prolégomènes à une édition critique et commentée des «Conseils et Récits» de Kékauménos, Bruxelles, 1960.—Τοῦ ἴδιου, Thomas le Slave, «*Travaux et Mémoires*» 1 (1965) σ. 255 - 297.

12. Paul Lemerle (μὲ τὴν συνεργασία τῶν Ch. Astruc, W. Conus - Wolska, J. Gouillard, D. Papachryssanthou, J. Parabelle), Les sources grecques

μους 4 και 5 τοῦ λαμπροῦ περιοδικοῦ «Travaux et Mémoires» τοῦ «Κέντρον Ἐρεῦνης τῆς Ἱστορίας καὶ τοῦ Πολιτισμοῦ τοῦ Βυζαντίου», πὸν ἴδρυνε ὁ ἴδιος στὸ Collège de France. Θὰ περιοριστῶ σὲ τρία ἀκόμη μεγάλα ἔργα τοῦ Paul Lemerle, πολύμοχθα καὶ θεμελιακὰ καὶ τὰ τρία, πὸν μαρτυροῦν τὴν καταπληκτικὴν του πολυμέρεια καὶ τὴν ποικιλίαν τῶν ἐπιστημονικῶν ἐνδιαφερόντων του. Τὸ πρῶτον ἔχει ἀντικείμενον τὴν ἀγροτικὴν ἱστορίαν τοῦ Βυζαντίου (ὡς τὸ 12ο αἰῶνα), καὶ τυπώθηκε πρῶτα γαλλικὰ (1958)¹³ καὶ ἔπειτα, σὲ ριζικὰ βελτιωμένη ἔκδοσι, ἀγγλικὰ (1979)¹⁴. Τὸ δεῦτερον εἶναι ἡ ἐξαιρετικὴ μονογραφία «Ὁ πρῶτος Βυζαντινὸς Οὐμανισμὸς. Σημειώσεις καὶ παρατηρήσεις γιὰ τὴν ἐκπαίδευσιν καὶ τὴν παιδείαν στὸ Βυζάντιον ἀπὸ τὶς ἀρχὰς ὡς τὸ 10ο αἰῶνα» (1971)¹⁵, πὸν μεταφράσθηκε ἤδη στὰ ἑλληνικὰ ἀπὸ τὴν καθηγήτρια κα Μαρία Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου (1981)¹⁶. Καὶ τὸ τρίτον εἶναι ἡ δίτομη, ἐξαντλητικὰ σχολιασμένη καὶ μὲ γαλλικὴν μετάφρασιν ἔκδοσι τῶν ἀρχαιότερων συλλογῶν τῶν «Θαυμάτων τοῦ Ἀγίου Δημητρίου» (1979 - 1981)¹⁷, ἱστορικῆς πηγῆς σημαντικώτατης γιὰ τὸ θέμα τῶν σλαβικῶν ἐπιδρομῶν καὶ ἐγκαταστάσεων στὴ Μακεδονία.

Ἄλλὰ, ἂν τὰ εἴκοσι χρόνια τῆς διδασκαλίας τοῦ Paul Lemerle στὴν *École des Hautes Études* στάθηκαν τόσο δημιουργικά, δὲν ἦταν λιγότερο ὠφέλιμοι οἱ φροντι-

pour l'histoire des Pauliciens d'Asie Mineure. Texte critique et traduction, *Travaux et Mémoires* 4 (1970), σ. 1 - 226. — Paul Lemerle, L'histoire des Pauliciens d'Asie Mineure d'après les sources grecques, «*Travaux et Mémoires* 5 (1973), σ. 1 - 144.

13. Paul Lemerle, Esquisse pour une histoire agraire de Byzance: les sources et les problèmes, «*Revue Historique*» Janvier—Mars 1958, σ. 32-74, Avril - Juin 1958, σ. 254 - 284, Juillet - Septembre 1958, σ. 43 - 94.

14. Paul Lemerle, The Agrarian History of Byzantium from the origins to the twelfth Century. The sources and problems, *Galway University Press*, 1979.

15. Paul Lemerle, Le premier Humanisme Byzantin, notes et remarques sur enseignement et culture à Byzance des origines au Xe siècle, *Paris* 1971.

16. Paul Lemerle, Ὁ πρῶτος Βυζαντινὸς Οὐμανισμὸς. Σημειώσεις καὶ παρατηρήσεις γιὰ τὴν ἐκπαίδευσιν καὶ τὴν παιδείαν στὸ Βυζάντιον ἀπὸ τὶς ἀρχὰς ὡς τὸν 10ο αἰῶνα. Μετάφρασις Μαρία Νυσταζοπούλου - Πελεκίδου, Ἀθήνα 1981. Τὸ ἔργο μεταφράσθηκε καὶ στὰ ἀγγλικὰ ἀπὸ τὶς Helen Lindsay καὶ Ann Moffatt, *Canberra* 1986.

17. Paul Lemerle, Les plus anciens recueils des miracles de saint Démétrius et la pénétration des Slaves dans les Balkans. I. Texte. II. Commentaire, *Paris, Éditions du CNRS*, 1979 - 1981. Βλ. καὶ Τοῦ Ἰδίου, Les anciens recueils des miracles de saint Démétrius et l'histoire de la péninsule balkanique, «*Académie Royale de Belgique. Bulletin de la Classe des Lettres et des Sciences Morales et Politiques*», 5e série—Tome LXV, 1979, 10 - 11, σ. 395 - 415.

σμένες παραδόσεις του στη Σορβόννη (1958 - 1967) ή τὰ μαθήματά του στο *Collège de France* (1967 - 1973), όπου πήρε, όπως είπαμε, τὴν πρωτοβουλία νὰ ὀργανώσει καὶ εἰδικὸ ἐρευνητικὸ κέντρο, γιὰ τὸ μεγάλο του ἰδίως πρόγραμμα, τὴν ἔκδοση τῶν ἀρχείων τοῦ Ἁγίου Ὁρους, στοῦ ὁποῖο καὶ ἀφιέρωσε ὅλες του τὶς δυνάμεις στὰ τελευταία χρόνια τῆς ζωῆς του.

Ἐχοντας συναίσθηση ὅτι ἡ ἔρευνα τῆς ἱστορίας τοῦ Βυζαντίου βρίσκεται ἀκόμη πολὺ πίσω σὲ σύγκριση μὲ τὴν ἔρευνα τῆς ἱστορίας τῆς Δύσης, παρέμεινε πάντα σταθερὸς στοὺς δύο βασικοὺς στόχους πού εἶχε θέσει ἀπὸ τὴν ἀρχὴ στὴν ἐπιστημονικὴ του πορεία: Ὁ πρῶτος ἦταν ἡ ἀνεύρεση καὶ παρουσίαση ἀγνωστων φιλολογικῶν ἢ ἀρχαϊκῶν πηγῶν, μαζὶ μὲ τὴν ἀνακάθαρση καὶ ἐπανέκδοση τῶν γνωστῶν, βελτιωμένων μὲ τὴ συνδρομὴ τῶν πρόσφατων ἐπιτευγμάτων τῶν βοηθητικῶν ἐπιστημῶν τῆς ἱστορίας (παλαιογραφίας, ἐπιγραφικῆς, σιγίλλογραφίας, νομισματικῆς κ.λπ.). Καὶ ὁ δεῦτερος ἡ παρασκευὴ χρήσιμων ἐργαλείων ἐρεῦνης (λεξικῶν, καταλόγων, βιβλιογραφιῶν κ.λπ.). Ὅλα αὐτὰ ἔπρεπε νὰ προηγηθοῦν, γιὰ νὰ ἐξασφαλίσουν στερεῆς βάσεις στὴν ἔρευνα, πρὶν προχωρήσουμε σὲ γενικότερες συνθέσεις, κατὰ τὰ δυτικὰ πρότυπα. Μὲ τὴν ὀπτικὴ αὐτὴ ἀντιμετώπιζε στὶς μελέτες του τὰ ἐπιμέρους προβλήματα τῆς ἱστορίας, τῆς πνευματικῆς, τῆς κοινωνικῆς, τῆς οἰκονομικῆς ζωῆς καὶ τῶν θεσμῶν τοῦ Βυζαντίου. Ἔθετε καὶ προσέγγιζε τὰ προβλήματα αὐτὰ ἀντικειμενικὰ καὶ ἀπροκατάληπτα, χωρὶς ἴχνος δογματισμοῦ, καθὼς ἀρμόζει στὸν ἀληθινὸ ἐπιστήμονα. Ποτὲ δὲν διανοήθηκε νὰ ὑποτάξει τὰ πορίσματά του σὲ προκαθορισμένες θέσεις ἢ σὲ ὁποιαδήποτε σκοπιμότητα. Πάντα ἐπέδιωσε νὰ συλλάβει, μέσα ἀπὸ τὴν ἀλληλουχία τῶν πολύπλοκων δεδομένων, τὴν ἰδιομορφία τοῦ κάθε προβλήματος, νὰ διεισδύσει στὸ βαθύτερο νόημα τῶν κειμένων καὶ τῶν γεγονότων, γιὰ νὰ μπορέσει ἔτσι νὰ ὀδηγηθεῖ κάθε φορὰ στὴ σωστὴ λύση. Τὰ μαθήματά του, ὑποδείγματα σαφήνειας καὶ μεθοδικότητος, ἦταν ἀληθινὴ ἀπόλαυση γιὰ τοὺς ἀκροατῆς του. Ἀλλὰ, μὲ τὴ μετριοφροσύνη τοῦ ἀληθινοῦ σοφοῦ πού τὸν ἐχαρακτήριζε, θὰ ἐξομολογηθεῖ στοῦ ἐναρκτήριου μαθήματός του στοῦ *Collège de France* (1967): «... ἐπιχειρῶντας νὰ τελειοποιήσω στὴν ἔρευνα τοὺς ἀκροατῆς μου, σὲ κλίμα φιλικῆς συνεργασίας, στὴν πραγματικότητά ἐτελειοποιήθηκα ἐγὼ ὁ ἴδιος, μαθητῆς τῶν μαθητῶν μου»¹⁸.

Μὲ τίς ἀρχὲς καὶ μὲ τίς προοπτικὲς αὐτῆς ὁ Paul Lemerle μπόρεσε νὰ ποδηγετήσει, νὰ ἐμπνεύσει καὶ νὰ διαμορφώσει μιὰν ὀλόκληρη γενεὰ ἀξιόλογων νέων ἐρευνητῶν τοῦ Βυζαντίου. Τὰ σεμινάρια του συγκέντρωναν ἀκροατῆς ὄχι μονάχα ἀπὸ τὴ

18. Collège de France. Chaire d' Histoire et Civilisation de Byzance. Leçon inaugurale faite le Vendredi 8 Décembre 1967 par M. Paul Lemerle, Membre de l' Institut. Professeur, σ. 7.

Γαλλία, αλλά και από όλο τον κόσμο, ανάμεσα στους οποίους οι Έλληνες ήταν φυσικά, μετά τους Γάλλους, οι πολυαριθμότεροι. Πολλοί από αυτούς κατέληξαν να κατέχουν σήμερα στις χώρες των σημαντικές θέσεις ή πανεπιστημιακές έδρες. Και όλοι τους περιέβαλλαν με εὐγνωμοσύνη και θερμή ἀφοσίωση τὸ δάσκαλό τους, πὸν τοὺς εἶχε μεταλαμπαδεύσει τὴν ἱερὴ φλόγα γιὰ τὴν ἔρευνα καὶ τοὺς εἶχε χειραγωγήσει ἀποτελεσματικά, θυσιάζοντας ἀφειδώλευτα τὸν πολύτιμο χρόνο του. Ἦταν συγκινητικὸ νὰ διαπιστώνει κανεὶς ὅτι ὁ δημιουργικὸς αὐτὸς ἄνθρωπος τοὺς προβληματισμοὺς τῶν μαθητῶν του τοὺς ἔκανε καὶ δικούς του. Ἦξερε νὰ διακρίνει καὶ νὰ ἀξιοποιεῖ τὶς ἰκανότητες τοῦ καθενὸς ἀπ' αὐτοὺς καὶ ἦταν πάντα πρόθυμος νὰ τοὺς συνδράμει μὲ κάθε τρόπο στὴν ἐπιστημονικὴ τους ἐξέλιξη. Τὸ ζωηρὸ ἐνδιαφέρον του γιὰ τὴν προαγωγὴ τῆς ἐπιστήμης συνεβάδιζε πάντα μὲ τὸν ἀλτρουϊσμό, τὴν εὐγένεια καὶ τὴν καλωσύνη του, πὸν ἐξασφάλιζαν στὴν ἰσχυρὴ του προσωπικότητα τὴ γενικὴ ἀναγνώριση. Αὐτὴ τὴν προσωπικὴ μαρτυρία εἶχα χρέος νὰ καταθέσω καὶ γιὰ τὸ δάσκαλο καὶ γιὰ τὸν ἄνθρωπο πὸν θρηνοῦμε σήμερα.

Θὰ τελειώσω μὲ λίγα λόγια γιὰ τοὺς στενοὺς δεσμοὺς πὸν συνέδεαν τὸν Paul Lemerle μὲ τὴν Ἑλλάδα. Ἔχοντας διανύσει, ὅπως εἶπαμε στὴν ἀρχή, τὰ δέκα πρῶτα χρόνια τῆς ἐπιστημονικῆς του σταδιοδρομίας στὴ χώρα μας, ὅπου τελειοποίησε καὶ τὴ γνώση του τῆς νέας ἑλληνικῆς, ἦταν φυσικὸ νὰ τὴν ἀγαπήσει, μαζί μὲ τὰ μνημεῖα καὶ τὰ ἀρχεῖα τῆς πὸν μελετοῦσε, καὶ νὰ συνδεθεῖ φιλικὰ μὲ πολλοὺς ἀξιόλογους ἐκπροσώπους τῆς πνευματικῆς μας ζωῆς. Ἡ συνεχῆς ἐνασχόλησή του ἔπειτα μὲ τὶς βυζαντινὲς σπουδές, ἢ ἀλληλογραφία του μὲ Ἑλληνες ἐρευνητές, οἱ συναντήσεις του μαζί τους σὲ διεθνεῖς συσκέψεις καὶ συνέδρια, ἢ ἐπιστημονικὴ συνεργασία του μὲ πολλοὺς ἀπ' αὐτούς, τὰ κατὰ καιροὺς ταξίδια του στὴν Ἑλλάδα, ἢ ἀδιάκοπη ἐπαφὴ του μὲ τοὺς Ἑλληνες μαθητές του, τοῦ πρόσφεραν συνεχεῖς εὐκαιρίες γιὰ τὴν ὀλοένα καὶ στενότερη σύσφιγξη τῶν δεσμῶν του μὲ τὴν πατρίδα μας. Ἦταν εἰλικρινῆς φίλος τῆς χώρας μας, ὅπως μαρτυροῦν καὶ τὰ γραπτὰ του. Καὶ ἔδειχνε πάντα μεγάλη εὐαισθησία στὶς τιμὲς καὶ στὶς διακρίσεις πὸν τοῦ ἀπονέμονταν ἐπάξια κατὰ καιροὺς ἀπὸ ἑλληνικὴ πλευρά, καὶ ἰδιαίτερα ἀπὸ τὴν Ἀκαδημία μας, πού, ἀφοῦ τὸν κατέταξε στοὺς ξένους ἐταίρους τῆς (1967), τὸν ἐνίσχυσε στὴ συνέχιση τῆς ἐκδοσης τοῦ σπουδαιότερου ἐπιστημονικοῦ ἔργου τῆς ζωῆς του, τῶν ἀρχείων τοῦ Ἁγίου Ὁρους, ἔργου πὸν ἐπιβάλλεται νὰ συνεχιστεῖ καὶ ὀλοκληρωθεῖ μὲ κάθε θυσία, γιὰτὶ πρόκειται γιὰ ὑπόθεση ὑψίστης ἐπιστημονικῆς, ἀλλὰ καὶ ἐθνικῆς σημασίας.

Τὸ ἔξοχο ἔργο τοῦ Paul Lemerle, κορυφαίου ἐρευνητῆ, μεγάλου δασκάλου καὶ ἐξαιρετοῦ ἀνθρώπου, θὰ μείνει ἀνεξάλειπτο καὶ θ' ἀποτελεῖ ἰδανικὸ πρότυπο γιὰ τοὺς ἐρευνητὲς τῶν ἐπερχόμενων γενεῶν. Ἄς εἶναι τὰ πενιχρὰ αὐτὰ λόγια πὸν ἀκούστηκαν ἀπόψε ἐδῶ εὐλαβικὸ ἀφιέρωμα στὴ μνήμη του.